

synthetische benzine te Brüx (Most) in Bohemen, nog anderen in Hohenstein, Torgau, Hartmannsdorf en Oschatz. Verder werden ca. duizend man op transport gesteld naar Straatsburg, waar zij, in een fort, gehuisvest werden in een 'onbeschrijfelijk vies ondergronds hol met natte muren, zwermen ratten, en eten, zo afschuwelijk dat het hier al spoedig Fort Honger wordt genoemd'¹ – die groep werd later naar Stuttgart overgebracht waar zij de door bominslag beschadigde rioleringen moest herstellen, 'zwaar grondwerk', dat 'op hongerrantsoen' verricht werd²; daarentegen zijn er ook krijgsgevangenen geweest die na hun repatriëring 'konden vertellen dat zij het prima-prima gehad hadden'.³ De variatie die in de levens- en werk-omstandigheden optrad, was min of meer dezelfde als die welke wij in ons vorige deel (hoofdstuk 5, paragraaf 'Werken in Duitsland') bij de 'eigenlijke' slachtoffers van de arbeidsinzet constateerden; vooral diegenen die in Brüx moesten werken, hebben het zwaar gehad.

In Mühlberg trad een zekere dr. Piltz als man van de *Arbeitseinsatz* op – een 'Nazi in hart en nieren', aldus ds. A. T. W. de Kluis, een van de Nederlandse geestelijke verzorgers.⁴ Dr. Piltz was, schrijft ds. de Kluis, 'tot in bijzonderheden op de hoogte van de bepalingen der Conventie van Genève.' Hij gebruikte derhalve allerlei listen. Munitiefabrieken noemde hij 'houtzagerijen' of 'confectiefabrieken' of 'distilleerderijen' – had men zich eenmaal voor het niet verboden werk in die bedrijven opgegeven en constateerde men later dat men granaten moest draaien, dan was men van de groep in Mühlberg geïsoleerd waardoor het veel moeilijker was om te protesteren. Dergelijke protesten hebben zich desondanks voorgedaan; zo heeft, aldus ds. van Ginkel, een klein contingent onderofficieren dat (vermoedelijk misleid door dr. Piltz) in de Junkers-fabrieken te Aschersleben belandde, daar vastberaden geweigerd te werken – dit contingent is aan de onderofficieren toegevoegd die zich al in de strafkampen ten oosten van Krakau bevonden. Volgens ds. van Ginkel is voorts door de dienstplichtigen die in Duitse fabrieken belandden, veel lijngetrokken en ook wel effectief gesaboteerd, 'onze mannen', schreef hij, 'waren voor de Duitsers de moeilijkste krijgsgevangenen'⁵ – er zijn overeenkomstige Duitse klachten geweest over het gedrag van de 'gewone' Nederlandse arbeiders die in het Derde Rijk op tal van wijzen van hun onlust deden blijken.

Hoeveel Nederlandse militairen korte of lange tijd in Mühlberg verbleven,

¹ A. Dubois: *De muren spreken*, p. 146. ² A.v., p. 147. ³ *Prikkeldraad*, p. 95.

⁴ A. T. W. de Kluis: *De pastorie van Mühlberg* (z.j.), p. 66. ⁵ Rapport (mei 1945) van B. van Ginkel.